

F. DÓZSA KATALIN

Az első világháború hatása a polgári erkölcsök, a női szerepek és az öltözködés érdemi változásaira

„A 19. század a maga liberális idealizmusában meg volt arról győződve, hogy megtalálta a legegyszerűsebb és legtökéletesebb utat ahhoz, hogy »minden világ legjobbjává« váljon.”¹ „Egy olyan barbár visszaesésben, mint az európai népek közötti háború, éppoly kevésbé hittek, mint a boszorkányokban vagy a kísértetekben.”² Ez volt „a biztonság aranykora”.³ „Mindennek meg volt a normája, mértéke, súlya. Akinek vagyona volt, pontosan ki tudta számítani, mennyi kamatot fog kapni évente, a tisztviselő, a tiszt a naptárban megtalálta előléptetésének és nyugdíjazásának évét.”⁴ Ugyanúgy megvolt mindenkinek a szilárd helye a társadalomban, és az egyes rétegek életformáját szigorú, írott és íratlan előírások szabályozták.⁵ A 19. században rendszeresen megjelentek tanácsadó könyvecskék, amelyek az úgynevezett *comme il faut* (francia, szó szerint: ahogy

¹ Stefan ZWEIF: *Die Welt von Gestern* [A tegnap világa]. Fischer, Frankfurt am Main, 1996. 17. „Das neunzehnte Jahrhundert war in seinem liberalistischen Idealismus ehrlich überzeugt, auf dem geraden und unfehlbaren Weg zur »besten aller Welten« zu sein.” Ahol nincs külön jelölve a fordító, az idegen nyelvű szövegeket a szerző fordította.

² Uo. 18.

³ Uo. 15.

⁴ Uo. 15.

⁵ A tanulmány alapvetően a középosztály mentalitásának változásaival foglalkozik, annál is inkább, mert a 19. században az arisztokrácia visszavonult saját, zárt köreibbe, és a társadalom gondolkodását döntően a középosztály igényei határozták meg, amit a munkásosztály is bizonyos mértékig utánozott.

kell)⁶ hölgy és úr viselkedését tanították. Ezek egy része a fiatal leányok nevelésével foglalkozott,⁷ más részük kifejezetten csokorba szedte, hogy melyek a valódi elegancia alapelvei.

Az egyik ilyen alapművet nem más, mint a híres francia regényíró, Honoré de Balzac (1799–1850) írta, akinek öt cikkből álló esszesorozata először a *La Mode*⁸ nevű divatlapban jelent meg 1830. október 2. és november 6. között, majd 1846-ban az *Emberi Színjáték (Comédie Humaine) Filozófiai Tanulmányok (Études philosophiques)* regénysorozatába rendezte őket.⁹ A 19. század első felében megjelent illemkönyvek csak nagy általánosságban foglalkoztak az öltözködési szabályokkal, amelyeket elsősorban a divatlapok ismertettek. Az egyik legkedveltebb magyar női újság, a *Magyar Bazár* szerkesztői, a Wohl nővérek, Janka és Stephanie,¹⁰ rendszeresen közöltek részletes, a napi divatot követő öltözködési előírásokat, amelyeket aztán össze-

⁶ Komilfó: illendő, helyes, kifogástalan.

⁷ Néhány példa: Paul KLOBUSCHITZKY: *Die Gattin, Mutter und Hausfrau. Spiegel unserer Zeit.* k. n., Pesth, 1845. (Belső címlapján ceruzával a tulajdonos neve: Schott Károlyné 1912. Ez azt bizonyítja, hogy sokáig használták.); Chr. DESER: *Weihgeschenk für Frauen und Jungfrauen. Briefe über ästhetische Bildung weiblicher Jugend.* Verlag Wilhelm Einhorn, Leipzig, 1840; Johann EDLER: *Der gute Ton. Oder Anleitung, um sich in den verschiedensten Verhältnissen des Lebens und der Gesellschaft als feiner, gebildeter Mann zu benehmen.* Hartleben's Verlag, Pest-Wien-Leipzig, é. n. [1884 k.]; K. BENICZKY Irma: *Illemtan. A társadalmi illemszabályok kézikönyve.* Franklin, Budapest, 1880; Natalie BRUCK-ASSENBERG: *Die Frau comme il faut.* Verlag Wiener Mode, Wien, é. n.; KALOCSA Róza: *Az illem könyve.* Révai, Budapest, 1884; KALOCSA Róza: *A háziasszony könyve.* Franklin, Budapest, é. n. [1889?]. A magyar nyelvű illemkönyvek összefoglalását lásd FÁBRI Anna (szerk. és bev.): *A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben (1798–1935).* Szöveggyűjtemény. Mágus, Budapest, 2001.

⁸ *La Mode.* Szerk. Emile GIRARDIN, 1830.

<http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb13609243m>. A letöltés ideje: 2015. 06. 01.

⁹ Magyarul 1913-ban jelent meg: [Honoré de] BALZAC: *Az elegáns élet fiziológiája.* Fordította BALLA Ignác. Szerkesztette és a bevezetőt írta: Dr. POGÁNY József. Révai, Budapest, 1913 (Világkönyvtár).

¹⁰ Wohl Janka (1846–1901) és Stephanie (1848–1889): írónők, az új, dolgozó, önálló nőtípus emblematikus alakjai. Wohl Janka volt az első nő, akit a Magyar Tudományos Akadémia hivatalosan megbízott szépirodalmi művek fordításával. 1877-ben vették át a *Magyar Bazár, mint a Nők Munkaköre* című női hetilap szerkesztését. Párizsi típusú irodalmi szalonjuk híres volt Budapesten.

foglalva megjelentettek *Egy nagyvilági hölgy: Az illem* címmel.¹¹ 1909-ben az *Ujság* karácsonyi mellékleteként a legismertebb divatáruház, a Holzer is kiadott egy részletes, öltözködési előírásokat tartalmazó könyvet.¹² A szabályok azonban térben, időben változtak,¹³ sőt voltak kifejezetten helyi, vagy adott rétegeket érintő előírások is, amelyeket valóban csak az ismerhette, akit kisgyermekkorra óta tanítottak rá.¹⁴ Ezek negligálását nem büntette a törvény, annál inkább az emberek. A szigorú rendszabályok felrúgásának büntetése a kiközösítés volt.

A történészek úgy vélik, hogy a „hosszú” 19. század 1914-ben fejeződött be, amit a hétköznapi élet változásai is bizonyítanak. A nagy háború vörös vonalként választja el az előző több mint száz évet a 20. század véres, a modern technika által lehetővé tett nagyüzemi gyilkolásának¹⁵ barbár korszakától. Utána már nem lehetett abban hinni, hogy a világ előrehalad a béke, biztonság, igazságosság felé, már nem gondolták, hogy a 19. századi szigorú polgári erkölcsök, viselkedési és öltözködési szabályok betartása megjobbítja a társadalmat, és végleg megszűnt a kiszámítható biztonság is.

¹¹ [WOHL Janka]: *Illem. A jó társaság szabályai. Útmutató a művelt társaság életben.* Írta egy nagyvilági hölgy. Athenaeum, Budapest, 1881.

¹² *A magyar úrinő.* Kiadja Holzer csász., és kir. udv. és kamarai szállító cég negyvenéves fennállásának alkalmával. 1869–1909. Az *Ujság* karácsonyi mellékletéből, Budapest, 1909.

¹³ Az öltözködési és illemszabályokról, valamint változásaikról bővebben lásd F. DÓZSA Katalin: *Letűnt idők, eltűnt divatok.* Gondolat, Budapest, 1989. 183–208.; F. DÓZSA Katalin: *Megbámulni és megbámultatni.* L'Harmattan, Budapest, 2014. 56–60.

¹⁴ Ezeket a finom megkülönböztetéseket a kutató csak idős emberekkel készített interjúkból, illetve kortárs regényekből ismerheti meg. Ilyen apróság, az illemkönyvekben sehol sem szereplő adat, hogy a kisiparos-munkás elitrétegben a nőknek télen magas szárú gombos cipőt illett hordani, mert ha valaki félcipőben járt, az azt jelentette, hogy olyan szegény, hogy nem tud venni magas szárút. Interjú 1976-ban Szabó L.-né szabónővel, (született 1882-ben, férje vasesztergályos volt). Kaffka Margit *Színek és évek* című regényében a szegény sorból felkapaszkodott ügyvédet a különbözteti meg a megye uraitól, hogy túlságosan is elegánsan öltözködik. KAFFKA Margit: *Színek és évek.* In: KAFFKA Margit *Regényei.* I–II. Szépirodalmi, Budapest, 1962. I. 76.

¹⁵ Bizonyos gyilkos fegyverek, mint a géppuska, a gyorstüzelő ágyú, már a 19. század második felében megjelentek, de a tankok, hadihajók, tengeralattjárók, lángszórók, aknák, kézigránatok, sőt a civil lakosság bombázása és a légvédelem is az első világháború „találmányai” voltak.

A polgári erkölcsök és a nők helyzete a 19. században

A nagy francia forradalom megtörte az arisztokrácia vezető szerepét, és az első nagy, Európán is túlnyúló, napóleoni háború befejezése után mindenütt a polgári gondolkozás került túlsúlyba. A 18. század, majd a 18–19. század fordulójának könnyű erkölcsé, a szabad szerelem áttetsző ruhákat viselő gráciái eltűntek, és a vallás által meghatározott, szigorú, prűd morál uralkodott. A társadalom alapja a törvényes házasság volt, amelyeket a szülők választása alapján főleg a családi érdekek mentén kötöttek. A szentimentalizmus és romantika hatására ugyan elvárták, hogy a fiatalok szerelmesek legyenek egymásba, de az is általánosan elterjedt nézet volt, hogy a szerelem majd megjön az együttélés folyamán. A fiatal lányokat csak a férjhezmenetelük előtt világosította fel az anyjuk, nagyanjuk, nagynénjük, s ha egyik sem vállalta, akkor az apjuk, mi is fog történni a nászéjszakán: „A báró magához szorította lánya karját, és gyöngéden megfogta kezét. [...] Nehéz a szerepem, kicsikém. Tulajdonképpen anyád dolga volna, de ő nem vállalja; így hát nekem kell helyettesítenem őt. Nem tudhatom, mennyire ismered a férfi és nő dolgát. Vannak titkok, melyeket gondosan rejtegetnek a gyerekek előtt, legfőképpen a lányok előtt, hogy lelkük tiszta maradjon, feddhetetlenül tiszta, addig a percig, míg átadjuk őket a férfinak, aki boldogságukról gondoskodik. Nekik kell felemelni a fátyolt az élet szép titkairól. [...] ne felejtse el, hogy egészen a férjedé vagy.”¹⁶

Az úgynevezett erkölcsös és félvilági nők között éles határvonal húzódott, a „jó házból való úri hölgyek” számára az erkölcs-telen asszonyok nem léteztek. Egy jó nevelésű úriember, ha a korzón egy „olyan nő”-vel beszélgetett, nem köszönt úrinő ismerősének, nehogy az megálljon, és be kelljen mutatni egymásnak őket. Ebből az is kiderül, hogy a férfiak számára nem létezett ilyen határvonal, ők egyaránt élvezhették a „tiszta lelkű” leányok, asszonyok és a buja, megvásárolható nők társaságát.

¹⁶ Guy DE MAUPASSANT: *Egy asszony élete*. Ford. ILLÉS Endre. Kossuth, Budapest, 2005. 48.

A jó hírére adó úri hölgynek sok mindenre vigyáznia kellett viselkedésében. Az öltözködési előírások részletesen megszabták, hogy mit illik és mit nem illik hordani, például az 1880-as években a túlságosan homlokba húzott kalap is illetlennek számított. A lányokat kiskoruk óta tanították, hogy miként lehet úgy járni, hogy csak a cipőjük orra látszódjon ki. Az 1890-es évektől egyre jobban terjedő sporttevékenységekhez – korcsolyázáshoz, teniszhez – már „rövid”, bokáig érő szoknyát hordtak, amely megfelelt nappali ruhának is, de akkor is nagyon kellett vigyázni arra, hogy a lábszárból semmi ne villanjon ki. A 19. század közepén a női viselet megreformálásáért küzdő amerikai feministák bő, törökös nadrágot ajánlottak a hölgyeknek.¹⁷ A derékban ráncolt, bokánál összefogott nadrág a szintén a század közepétől egyre kedveltebbé váló tengeri és egyéb fürdözésekhez fürdőruhaként, valamint tornázáshoz, vívásához is megfelelt. Egyéb alkalmakra azonban elképzelhetetlen volt a férfiak viseletének utánzása ebben a formában.

A félvilági nők – hogy minél tovább megőrizzék az anyagi biztonságot jelentő szépségüket – mindenféle kozmetikumot használtak, rúzszt, púdert, ami az úrilányoknak, -asszonyoknak tilos volt. Bál előtt a gondos anyák kicsit megcsipkedték a lányok arcát, hogy kipirosodjon, a merészebb lányok az 1910-es években tojás cukorral pirosították az ajkukat. A 19. század végéig a puder használatát is elutasították. Jellemző, hogy Festetics Mária, Erzsébet királyné udvarhölgye milyen felháborodottan tiltakozott az ellen a pletyka ellen, hogy imádott úrnője púderozza az arcát. Amikor a Gellérthegyen sétáltak, és Erzsébet

¹⁷ 1851-ben egy amerikai feminista hölgy, Elizabeth Smith Miller (1822–1911) kitalálta, hogy a kerti munkákhoz nem a földig érő, krinolin szoknyát veszi fel, hanem térd alá érő szoknyát, és alá bő, bokáig érő törökös bugyogót. Ötletét elmesélte barátnőjének, a feminista harcos Elizabeth Cady Stantonnak (1815–1902), aki azonnal továbbadta szomszédjának és harcostársának, Amelie Bloomernek. Mrs. Bloomer (1818–1894) a *The Lily* című feminista újság szerkesztője volt, és kiadványában lelkesen terjesztette az új reformruhát. Valószínűleg azt, hogy újságára felfigyeltek, nem kis mértékben a nadrágos viseletnek is köszönhető. Ez a fajta nadrág a mai napig a Bloomers nevet viseli. <http://www.nyhistory.com/gerritsmith/esm.html> és <http://www.womenhistoryblog.com/2012/10/elizabeth-smith-miller.html>. A letöltés ideje: 2016. 05. 02.

izzadt arcát egy selyempapírba törölte, eltette bizonyítékul: „Megkaparintottam egy ilyen kis tisztán maradt papírdarabot, hogy megmutassam a »dicsó« udvari társaságnak, akik azt terjesztik: festi magát”¹⁸ – írta naplójába.

A fiatal lányokat gondosan felkészítették jövő életükre: leánynevelő intézetekben tanították meg őket rajzolni, franciául, zongorázni, kézimunkázni és háztartási ismeretekre, megóvva őket, hogy a fiúk ismeretei közé tartozó fárasztó tudományokkal – latin, történelem, földrajz, természettudományok stb. – megzavarják bájos fejecskéiket.¹⁹ „Azt írja érdekes levelében, asszonyom, hogy zavarban van, mit csináljon a kis lányával, ki iskoláit már elvégezte, pompásan fest, zongorázik, varr, hímez, a főzőkanalat is ügyesen forgatja, szóval teljesen elkészült arra, hogy ha jelentkezik egy jó szabású ruhába bujt, megnyerő modorú fiatal ember, a kit a kis lány megszeret (kellemes arc, harmatos szegfű az ifjú dalián feszülő Ferenc József-kabáton, ügyes beszélő-tehetség elegendő a boldogító »igen« kimondására), hát akkor hamarosan nyélbe ütődik a házasság és gyermeke jövője, boldogsága biztosítva van. [...] Hogyan? Hát a gyermeknek is van egyénisége? Hát nem elég az, ha a szülő, az édesanya óvja, védi, becézi gyermekét, eteti, ruházza, gondoskodik szórakoztatásáról, kitaníttatja és férjhez adja egy derék, becsületes, jó állású, vagy jövedelmű fiatalemberhez a leányát? Nem, mindez nem elegendő ahhoz, hogy az a leány boldog, megelégedett legyen [...] És higgye el asszonyom, egy szülői akarat folytán létrejött házasságnál, a melybe a leány szíve sugallata ellenére rábeszélés, és mondjuk, a belé oltott gyermeki enge-

¹⁸ TOLNAYNÉ KISS Mária (ford. és összeáll.): *Egy udvarhölgy naplójából. Festetics Mária grófnő, udvarhölgy naplójának Budán és Gödöllőn papírra vetett részei*. Királyi Kastély Múzeum, Gödöllő, 2009. 16.

¹⁹ A nők tanulási és munkavállalási kérdéseiről részletesebben lásd *A nő és hivatása II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895*. Szerkesztette: FÁBRI Anna, BORBÍRÓ Fanni, SZARKA Eszter. Kortárs, Budapest, 2006; Nem = Gender. *Sic itur ad astra. Fiatal történészek folyóirata* 2008. XIX. évf. 58. sz.; *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Szerkesztette PALASIK Mária, SIPOS Balázs. Budapest, 2005; *A társadalmi nemek oktatása Magyarországon*. Szerkesztette PETŐ Andrea. Budapest, 2006. Köszönöm Kaba Eszternek, hogy felhívta a figyelmemet ezekre a kötetekre, illetve cikkekre.

delmesség szavára sodortatott, százszor, ezerszerre jobb arra a gyermekre a maga akarata szerint való élet, a melyet maga terem meg magának, s a melyben tudását, munkáját, egyéniségét érvényesítheti.”²⁰

Egy 1911-ben, magánkiadásban megjelent feminista könyvben olvashatjuk ezeket a sorokat, amelyben a (férfi) szerző arra a kérdésre válaszol egy anyának, hogy mit csináljon, mert leánya nem férjhez menni akar, hanem leérettségizni, és továbbtanulni az orvosi egyetemen. A lányok és a fiúk ugyanis nagykorúvá válásukig (huszonnégy éves korukig) az apjuk fennhatósága alatt voltak, a szülők határozták meg életpályájukat, választották ki élettársukat, és minden egyéb fontos kérdésben ők döntöttek, esetleg megkérdezve gyermeküket is. Ám hiába lettek a férjes asszonyok nagykorúak, azonnal férjük fennhatósága alá kerültek, aki rendelkezett hozományuk, egyéb vagyónuk felett, de még a tartózkodási helyéről is, ha akarta, akár a rendőrséggel hozathatta haza engedetlen feleségét.

Ha a leány már a házasság szentsége előtt engedett követelőző udvarlójának, akkor a társadalom egyértelműen a „bukott leányt” ítélte el, és a házasságon kívül született „fattyút” egész életében megvetés kísérte. Jellemző példa erre a Nemzeti Színházban 1907-ben bemutatott előadás, Pakots József *A forradalmár* című darabja. A dráma egy lelkes és naiv fiatalemberről szól, akit nagybátyja, a nagyhatalmú, gonosz miniszter komoly posztokhoz juttat, és feleségül adja hozzá unokahúgát, akit a főhős imád. Csakhogy a leányt előzőleg már elcsábította a nagybácsi, ám ő csak asszonyként, kényszer hatására vallja be férjének „bűnös múltját”. A *Vasárnapi Ujság*ban kritikát író Palágyi Lajos ezt határozottan elítélte: „Mint hősét, úgy hősnőjét is eszményi alaknak tünteti fel a szerző. Szegény leányként élt hatalmas rokona házában s csak azért bukott el, hogy könnyelmű adósságba keveredett katonatiszt fivérének becsületét megmentse. De lelkében tiszta leány, a ki gyűlöli megrontóját, igazán szereti az ifjú apostolt s ezért nem is akar hozzá nőül

²⁰ JÁNOSSY Gábor: *A feminizmus Magyarországon*. Szerzői kiadás. Szombathely, 1911. 100. http://mtdaportal.extra.hu/books/a_feminizmus_magyarorszag.pdf. A letöltés ideje: 2016. 05. 01.

menni, nehogy bűnös múltjával a szeretett ifjú becsületét bezsenyezze. Csakhogy fivére ismét rossz fát tesz a tűzre, váltót hamisít, – s a gonosz nagybátya csak azon föltétel alatt menti meg, ha a leány nőül megy az apostolhoz. Hát a hajadon enged s ballépését be sem vallva, neje lesz a mit sem sejtő demokratának. E nő-alakot már valóban nem fogadhatjuk el eszményinek. Ha legalább vezekelné bűnéért! De ő vezeklés helyett áltatást és ámitást űz s csak midőn már az apostol neje s ekkor is csak kényszer hatása alatt vallja be múltját. Nő, a ki férjét így magával rántotta a posványba, nemcsak hogy nem eszményi alak, de még szájalmat sem vív ki magának”.²¹

Lev Tolsztoj főhősnője, Anna Karenina is ennek a szemléletnek lett az áldozata. Szerelme nyilvános felvállalása miatt a társaság kitaszította, és még gyermekéről is le kellett mondania, míg az őt elcsábító férfi tekintélyét csak emelte ez a hódítás. Ha Vronszkij elhagyja, Annának, aki mindent – még anyagi biztonságát is – feláldozta érte, valóban csak a halál vagy a prostitúció közötti választás lehetősége marad, hiszen nem tudta volna másképp eltartani magát. A legnagyobb kiszolgáltatottságot ugyanis az jelentette, hogy a nők nem rendelkeztek önálló keresettel, munkavégzési, tanulási lehetőségeik igen csak korlátozottak voltak. A hagyományos gondolkodás szerint a támaszukat vesztett özvegyasszonyokat, árva leányokat vagy aggszüzeket a család tartotta el. Majd mindenütt volt egy-egy elszegényedett nőrokon, aki a háztartásban ugyan többet dolgozott, mint sok cseléd, de méltóságát, társadalmi helyzetét megtartotta. A problémák ott kezdődtek, amikor a középosztály elszegényedett rétegei már nem tudtak gondoskodni az eltartó nélkül maradt nőkről, így ők, ha azokat a munkalehetőségeket választották, amelyekhez értettek – cselédnek, házvezetőnőnek esetleg nevelőnőnek álltak –, kiestek az osztályukból. Ezért a harc két fronton, egyrészt a férfiakkal egyenlő politikai és gazdasági jogokért, másrészt a tanulás és a munkavégzés jogáért folyt. Mivel a tanulmányban a társadalmi gondolkodás változá-

²¹ Vasárnapi Ujság, 1907. december 22./51. 1042.

sának menetét vázoló fel, nem céloz szisztematikusan ismeretelni a nemzetközi és magyarországi feminista mozgalmakat.²²

Magyarországon is a kétfrontos harc volt a jellemző. 1848-ban a Teleki Blanka intézetében tanuló lányok fogalmazták meg elsőként követeléseiket: „Hazafiak! Szabadság, testvériség és egyenlőség jelszavatok. A magyar, amit mond, meg is tartja. Azért legyenek a nők is egyenlőek! Vasvári,²³ ki előbb tanítónk volt, most az egész hazáé. Ezt mi örömmel nézzük, de kívánjuk: 1. Hogy az egyetemen a nők is tanulhassanak 2. Hogy ne legyenek olyan mondatok: Mindenki bír szavazattal, kivéven a nőket.”²⁴ A nők tanuláshoz való jogáért hazánkban Veres Pálné Beniczky Hermin (1815–1895) indított harcot, s 1868. március 23-án megalakította a Nőképző Egyletet.²⁵ Az egylet közadakozásból, 1869-ben egy osztállyal, 12 tanulóval el is indította az oktatást, felmenő rendszerben bővítve az iskolát újabb évfolyamokkal, 1872-ben már 99 diákjuk volt.²⁶ A magyar, német, francia irodalom és nyelv mellett természetrajzot, természettant, lélek- és gondolkodás-, nevelés-, egészségtant, esztétikát, emberi művelődéstörténetet, egyszerű könyvvitelt, rajzot oktattak, azonkívül Illésyné Ember Karolina gyorsírást.²⁷

Az 1870-es évektől kezdve – a szorító gazdasági problémák miatt – egyre több pálya nyílt meg a nők előtt. Lassan elfoga-

²² A magyar feminizmus korai történetét lásd MÁDAI ANDOR: *A magyar nő jogai a múltban és a jelenben*. Athenaeum, Budapest, 1913; PETÓ Andrea: *A társadalmi nemek közötti egyenlőség története Magyarországon 1780–1990 között*. Kronológia. In: *Nők a pályán. Közéleti tudnivalók politizáló nőknek*. K. & F. K., Budapest, 2003. A magyar feminizmus fontos dátumait megtaláljuk: <http://nokert.hu/index.php/ntoertenet-feminizmustoertenet/feminizmustoertenet/1260-2014-08-31-10-57-49>. A letöltés ideje: 2016. 05. 01.

²³ Vasvári Pál (1826–1849): eredeti neve Fejér Pál volt. Történész, filozófus, politikus, honvéd őrnagy. 1847-től Vasvári néven a Teleki Blanka leánynevelő intézet tanára. Az 1848. március 15-i forradalom egyik vezéralakja.

²⁴ MÁDAI Andor: i. m. 152.

²⁵ *Az Országos Nőképző-Egylet története és tanintézetünk statisztikai ki-mutatása*. Összeállította B. F. Nyomtatott Panda és Frohna nyomdájában, Budapest, 1873. 9. <https://ia800204.us.archive.org/15/items/azorszgosnkpzeg00egygoog/azorszgosnkpzeg00egygoog.pdf>. Letöltés ideje: 2016. 05. 01.

²⁶ Uo. 13.

²⁷ MÁDAI Andor: i. m. 11.

dottá vált a postás-, távirász kisasszony státusa. Sokáig elutasították a tisztviselőnek jelentkezőket, de nem volt könnyű a gyorsírói pálya megostromlása sem. Az úttörő 1870 őszén Illésy Györgyné Ember Karolina volt, aki a képviselőházban kérte alkalmaztatását. A ház elnöke, Somssich Pál²⁸ kijelentette: „míg én elnök leszek, addig asszony ebbe a terembe be nem teszi a lábát”.²⁹ Ugyanakkor azonban a parlament olyan döntést hozott, hogy Illésyné alkalmazását elvből nem ellenzi. A haza bölcse, Deák Ferenc állt a nők pártjára, s kimondta, hogy a döntést úgy kell értelmezni, hogy „oly egyént, aki valamit tud és tudását érvényesíteni akarja, csupán azért, mert nő, elutasítani nem lehet”.³⁰ Hasonló állásponton volt Jókai Mór és Pulszky Ferenc. Lina asszony pedig, ha nem is az ország házában, de a törvényszéken munkát kapott. A hölgyek a tanítói pályát is gyorsan meghódították. „A tapasztalás is azt bizonyítja, hogy a nők elemi oktatásra nagy sikerrel alkalmazhatók”³¹ – mondta Tisza Kálmán 1871-ben, amikor azt javasolta, hogy a tervezett négy férfi és egy női tanítóképezde helyett három-három állítsanak fel.

A nők tanulását, munkavállalási lehetőségeit pártoló nézetek mellett sok volt a szemben álló, támadó vélemény is. 1870-ben a *Vasárnapi Ujság* egy aláírás nélküli cikke leszögezte, hogy a nő mindig másodrendű volt, hiszen amikor az Édenben a férfi elment dolgozni, az otthon maradt nő kiszolgált a megfáradt férfit. A cikkíró biztos benne, hogy ez a jövőben sem fog másként alakulni: „Ha sikerülne holnap felszabadítani a gyengébb nemzet minden ügy vett alárendeltségéből, s megállapítani teljes jogegyenlőségét, meg fogja látni, hogy a régi nóta újra kezdődne, abban a pillanatban mihelyt a kettő közös életet kezdene. A legközelebbi nap a fiatal férj odahagyná a lakást édes örömmel dolgozva azért, akit a legjobban szeret, s a legközelebbi este a fiatal menyecske röpülne az ajtóhoz, hogy fo-

²⁸ Somssich Pál (1811–1888): konzervatív, majd Deák-párti politikus. 1860-tól országgyűlési képviselő. 1861-től a parlament alelnöke, 1869-től elnöke.

²⁹ MÁDAI Andor: i. m. 171–172.

³⁰ Uo. 172.

³¹ Uo. 162.

gadja a visszatért munkást, megterítve asztalát, felszolgálná az étkeket, s tekintené magát másodiknak és nem elsőnek.”³² A *Magyar Háziasszony* vezércikkírója 1884-ben így kesereg a megváltozott világon: „A nő kenyérkeresetből! [...] Mily lealázó bizonyítványa ez a kornak. A nő, kinek maga a természet rendelt kenyérkeresőt és védőt a sors csapásai ellen: a gyöngé nő, aki nincs küzdelemre teremtve, kénytelen önmaga kenyerét megkeresni.”³³

A cikk azonban valódi gondokra is utal. A tanítónőnek el kell hagynia a szülői házat, attól függően, hogy hova helyezik. De egy szép fiatal lány az akkori társadalmi konvenciók miatt nem közlekedhetett szabadon, gardedám nélkül, különben a rossz nyelvek megszólták. „Az ily nők tehát apácaságra vannak kárhoytatva. Nem közlekedhetnek férfikkal, sőt még a társaságtól is el kell zárni magokat. És ha mégis akad férfiú, kinek megtetszik a leány, ki rokonszenves és ki talán boldogítani akarja... legördíthetetlen akadály hárul eléje: a törvény, mely szerint a tanítónőknek férjhez menni nem szabad.”³⁴ De a legnagyobb figyelmet a nők egyetemi végzettsége kapta. „Mit gondolunk, mi laikusok, a kik az élet nyomasztó súlyát nem ismerjük, mikor olvastuk, hogy a magyar egyetemek megnyíltak a nők előtt? Engemet először is a szomorúság lepott meg, hogy immár a nő kilép az ideális körből, mely életelemét képezi, és felveszi a kesztyűt, küzd a küzdőkkel, a mellett elveszti nőiességét, lényé átváltozik, eldurvul.”³⁵

A legszívósabb ellenérv a nők gyengébb fizikai felépítése és alkalmatlansága volt a komolyabb szellemi megterhelésre. A *Vasárnapi Ujság* cikkírója azt is megjósolta, mi lesz a dolgozó anyák sorsa: „Gyermekei ezen gondok között születve meg, s megtámadtatva már születésök előtt az agyvelő túlságos tevékenysége következtében, mely elgyengíti az anyának természeti erejét, betegesen jönnek a világra, vagy karjai közt hálnak meg, elmosván az anyának bátorságát a személyes szenvedés

³² *Vasárnapi Ujság*, 1870. március 13./11. 135.

³³ *Magyar Háziasszony*, 1884. november 2./ 44. 1.

³⁴ Uo.

³⁵ *Magyar Bazár*, 1896. január 6./2. 9.

legfájóbb hullámaival.”³⁶ 1904-ben, harmincöt évvel később, a *Vasárnapi Ujság*ban Ráth István fejezte ki aggodalmát: „Száz és százféle betegség leselkedik a nőre, ki évezredekén át csak könnyű háztartási munkát végzett”, s felmérést közölt arról, hogy a hivatalnoknők és tanítónők idegrendszere mennyire sérült. Idézett egy svéd orvost, aki háromezer iskolás lányt vizsgált meg, hogy „40%-uk a tanulás folytán szerzett betegségben szenved”.³⁷ Az antifeministák egyik legerősebb érve egyébként az volt, hogy a nők agyának térfogata kisebb, mint a férfiaké, ezért fizikailag alkalmatlanok a szellemi munkára.

A női munkát azonban csak a középosztálytól felfelé tartoták károsnak. A gyermekét a mezőre hurcoló parasztasszony egészségét nem féltették. Cselédként, szolgálóként is nagyon sok nő dolgozott, az iparosok feleségei is gyakran segítettek uruknak, s özvegyként minden további nélkül folytatták az ipart. Magyarországon is aránylag sok nő végzett nehéz, fizikai munkát. A *Kincses Kalendárium*³⁸ szerint 1902-ben (valószínűleg az 1900-as népszámlálás adatai alapján) hazánkban az 1 457 906 mezőgazdasági napszámosnő (ez sem kis szám) mellett 165 050 földbirtokosnőt tartottak nyilván. Ugyanakkor 42 168 gyári munkásnőt, 9609 szülésznőt, 2414 postai alkalmazottat és 7, azaz hét diplomást: orvost, építészt, illetve tanárnőt találunk a listán. Mégis ez utóbbiak kavarták a legnagyobb vihart, már az is nagy dolog volt, hogy elvégezheték az egyetemet.

Elsőként 1860-ban, az Amerikai Egyesült Államokban járultak hozzá a nők felsőfokú továbbképzéséhez. 1900-ban már 7399 orvosnő, 1041 építésznő, 1010 ügyvédnő működött. Európában érdekes módon az a Svájc nyitotta meg először egyetemeit a nők előtt, amelyik csak 1971-ben adta meg a választójogot számukra. Ott végzett az első magyar orvosnő, Hugonnai Vilma³⁹ is. Hazánkban 1896 első félévétől engedélyezte Ferenc

³⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1870. március 20./12. 144.

³⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1904. január 3./1. 6.

³⁸ *Kincses Kalendárium*, 1902. 117.

³⁹ Szentgyörgyi gróf Hugonnai Vilma (1847–1922): 1865-ben férjhez ment Szilassy György földbirtokoshoz, akitől három gyermeke született. 1872-ben

József, hogy nők is látogathassák az egyetem bölcsészeti és orvosi fakultását. Igaz, előbb érettségizniük kellett, amire addig csak magántanulóként volt módjuk. Az első leánygimnázium az Országos Nőképző Egylet szervezésében 1896. október 2-án nyílt meg. Négy évvel később viszont még a Nőképző Egylet saját lapja, a *Magyar Bazár* is így írt: „Érett leányok. Ebben a címben van valami anomália. Mikor leányról van szó, szeretjük őket hasadó bimbóknak elképzelni, fejlődő virágoknak, akik az élet tavaszán csak most kezdik bontogatni szirmaikat. Érett leányok! Én nem tudom, de sehogy se tudok megbarátkozni ezzel a fogalommal. Pedig hiába, meg kell hódolnom a civilizáció e gyümölcse előtt is, és ezt a fogalmat is be kell lajstromoznom a haladás szótárába. [...] Mi legyen ezután? Jogász, filozófus, patikus, vagy orvos legyen-e a kisasszonykából; vagy pedig üsse a kő a latint is, meg a görögpótlót – mert hát mégis igaz, amit Petőfi mond: A szerelem mindent pótol / A szerelmet nem pótolja semmi.”⁴⁰

Az értelmiségi pályát választó nők száma ennek ellenére folyamatosan gyarapodott. 1900-ban 31-en jártak egyetemre, 1909–1910-ben már 326-an. De az *Uj Idők*, illetve az ott 1909-ben megjelent cikk írója, Balogh Vilma szerint a helyzet nem változott: „Ma, különösen itt nálunk, mint dilettantizmust űzik a feminizmust. Jómódú, befolyásos családok leányai szereznek maguknak valamilyen kvalifikációt, szép nyugodtan, a szülői ház kényelmében, – hogy azután szép nyugodtan abba is hagyják, ha megfelelő férj jelentkezik. Akárhány jól szituált mamától hallottam: – A leányom doktor, de hála Isten, nem szorult rá!”⁴¹

A közgondolkodás lassú változását jelzi a *Vasárnapi Ujságban* 1908-ban M-th (minden bizonnyal a lap főmunkatársa, Mikszáth Kálmán) aláírással megjelent cikk. „A régi jó magyar társadalom megváltozott, a középosztály elszegényedett. A kisasszonyoknak is szükséges valami kenyérkereseti pálya után látni. A telefon, a posta, a távirda, a tanítóság, ahol

a férje engedélyével Zürichbe ment, ahol elvégezte az orvosi egyetemet. 1880-ban tért haza, és kérte diplomája elismerését, amit csak 1897-ben kapott meg.

⁴⁰ *Magyar Bazár*, 1901/25. 3.

⁴¹ *Uj Idők*, 1909. március 7./10. 227.

elhelyezhetőek, már nem mutatkozik elegendőnek. A magasabb pályákat is meg kell előttük nyitni – lesznek ezentúl doktorok, mérnökök, fizikusok és Isten tudja még mi minden, hogy megélhetésük biztosított legyen, holott azelőtt csak egy volt – a rokoni szeretet. Ha valahol szegény úrilány akadt, aki kenyér nélkül maradt azon kapva kaptak a rokonok. A régi patriarkális élet elmúltával szükségképpen be kellett következnie, hogy a nők is fölkeressék a lateiner⁴² pályákat. Mindenki elfogadja ezt, de csak mint szomorú következményt, de nem ujjongva, mint a feministák [...] Szívesen ismerjük el, hogy a nőkben többé-kevésbé meg vannak azok a tehetségek, melyek a férfiakban, de azért mégis csak ferde állapot lesz ez. Hiába tudna a tyúk úgy röpülni, azért mégse kereshetné úgy az élelmet, mint a sasok, sok minden oknál fogva, de legfőképpen a miatt, mert a gyakorlatban kis csirkéit kell vezetgetnie az udvaron.”⁴³

A női divat 1914-ig

„Számomra semmi sem bizonyítja jobban a nők jelenlegi alárendeltségét, mint az a mód, ahogy öltözve van”⁴⁴ – nyilatkozta 1882-ben egy Mrs. King nevű hölgy. Szavait Max von Boehn, a neves kultúrtörténész idézte, s rögtön hozzá is tette: „Kétségtelen, hogy a női ruházat jó részét képezi a nőkérdésnek.” 1908-ban a *Magyar Bazár*⁴⁵ is leszögezte: „A nő emancipációjának az egyén higiénikus és mindenkor tárcájához mért öltözködése az egyik sarkalatos pontja.”⁴⁶ A nők reprezentatív öltözékei mintegy 25-30 méter textiltől készültek, alattuk lenvászon ingek, halcsonttal keményített fűzők és acélabroncsokkal megformázott alsószoknyák gyötörték a testet, még a legnagyobb nyári hőségben is. A nők, akiket a férfiak tartottak el – az

⁴² Egyetemet végzett, latinus műveltségű.

⁴³ *Vasárnapi Ujság*, 1908. március 8./10. 181–182.

⁴⁴ Max von BOEHN: *Die Mode in 19. Jahrhundert. Menschen und Moden 1878–1914* [A 19. század divata. Emberek és divatok 1878–1914]. Bruckmann, München, 1919. 97–98.

⁴⁵ *Magyar Bazár*, 1908/22. 5.

⁴⁶ Uo.

erkölcsösek és az erkölcstelenek is –, ugyanis inkább akartak szépek lenni, mint egészségesek. A *Szabó Hírlap*⁴⁷ 1910-ben összeszámolta, hogy milyen súlyt hordoz egy hölgy egy igazi kánikulai napon: kalap 225 gramm, cipő 335 gramm, harisnya és alsónadrág 140 gramm, fűző és tartozékai 500 gramm, napernyő 350 gramm, kesztyű 40 gramm, retikül 400 gramm, alsóruha 500 gramm, felsőruha 500 gramm, azaz összesen 2990 gramm, közel 3 kilogramm. Ez már persze semmiség az ötven évvel azelőtti 10-15 kilóhoz képest, amennyit minimum nyomtak a krinolinok vagy turnürös dekoratív öltözékek.

A gazdasági szükségszerűség diktálta kenyérkereseti lehetőség megteremtésének következménye az volt, hogy a reprezentatív és nagyon kényelmetlen női ruházatot meg kellett reformálni, mert alkalmatlan volt a munkavégzésre. Ez lassan be is következett, de valóban nagyon lassan. A 19. század közepétől kezdve egyre erősödtek a különböző, orvosok és művészek által támogatott reformruha-mozgalmak, sőt az 1880-as évek elejétől fűző és abroncsszoknya nélküli modelljeik esetenként a divatlapokba is bekerültek. Az 1900-as évek szecessziós divata már a reform jegyében csupán 5 méter anyagból készült, az abroncsszoknya eltűnt, kevesebb lett az alsónemű, de a ruhák magas gallérja a legnagyobb hőségben is fülíg ért, és nagy, nehéz, agyondíszített kalapokat hordtak. Az új, hajlékony, S vonalú sziluetthez továbbra is szükség volt a fűzőre, és a szoknya elől is hosszabb volt a földnél, nemcsak hátul. Igaz, ennek eredményeként, mivel másképp nem lehetett benne járni, kivillant a hosszú évtizedekig letagadott láb.

Az 1910-es években már győzött a fűző nélküli, mell alatt elvágott, egyenes szabás, amit az alkalmi megjelenésnél reprezentációra vágyó hölgyek számára feltűnő színekkel, merész, egymáshoz nem illő anyagokkal, például szőrmével és selyemmel, arany és ezüst díszekkel tettek látványossá. Nappalra azonban ők is egyszerűbben öltöztek. Közben ugyanis szépen, csöndben mégiscsak kialakult egy, a munkavégzéshez is alkalmas, új, kényelmes öltözék: „Amíg a reformerek azon fáradoztak, hogy

⁴⁷ *Szabó Hírlap*, 1910/14. 26.

a dolgozó nő számára munkaruhát találjanak ki, a divat már szép csöndben megalkotta és elterjesztette: ez az öltözék nem más, mint a kosztüm – szoknya, kabát és blúz. 1890-től kíséri a divatot, és már egy emberöltő után leszögezhető, hogy ez a viselet mindig kényelmes, praktikus és szép.⁴⁸

A háború és a divat

A háború és a divat egymással ellentétes fogalmak. Békében élve úgy képzeljük, hogy a háború minden ilyesféle kedvtelést azonnal leállít. Se új ruha, se társasági összejövetel, se vigaság. A valóság azonban megcáfolja ezeket az elképzeléseket, az első világháború idején is, amikor az első megdöbbenés után lassan kezdtek megszokni a haza határain túl folyó háborút. 1915–1916 telén minden rétegben ismét megélnékvült a társasági élet, mégpedig hazaszeretetből, legalábbis a *Társaság* című lap szerint „Magyarországon egyetlen emberfia sem jár lehorasztott fővel. Ezt kifelé is tőlünk telhetően és a legaprólékosabb részletességgel dokumentálni hazafias kötelességünk.”⁴⁹ A frontra menő fiatal fiúk kávéházakban mulatva búcsúztak szerelmeiktől, a front borzalmaitól egy-két hétre hazatérő, szabadságot kapott katonák pedig felejteni akartak. A háború második, harmadik évére az „Egyszer élünk, használjuk ki!” hangulat felerősödött. A fiatalok mulatókba, táncos helyekre jártak, és vidám, színházi előadásokra. A leghíresebb magyar operettet, a *Csárdáskirálynőt* is 1916-ban mutatták be Budapesten.

A háború első hónapjaiban egyszerűbben, puritánabban illett öltözni. Nem magyar példa, de jellemző a korhangulatra, hogy a kislány Marlene Dietrich szép hosszú szőke haját, amelyet ünnepi alkalmakkor mindig laza hullámokba fésültek, most állandóan szoros copfba fonták.⁵⁰ Édesapja eleste után

⁴⁸ Max von BOEHN: i. m. 175. Max von Boehn a 19. század divatját ismertető könyvének végén írta le ezeket a sorokat. Egy dologban azonban a neves kultúrtörténész tévedett: a kosztüm nem 1890-ben jelent meg, csak akkor vált széles körben elfogadottá.

⁴⁹ *Társaság*, 1916/7. 135.

⁵⁰ Marlene DIETRICH: *Tetek az életem*. Zeneműkiadó, Budapest, 1985. 18.

pedig kifejezetten illetlennek tartották volna, ha kibontott haját visel. A halálhírek sokasodásával egyre több divatos szabású gyászruhát is közöltek a divatlapok. A háború előtt a gyászruha viselését részletes előírások szabályozták. Három szakaszt különböztettek meg: a mélygyászt, amikor csak matt fekete szövetet illett hordani, a fényes fekete korszakot, amikor már lehetett selymet is viselni egy kis fehér dísszel, illetve a félgyászt, amikor a fekete mellett már a szürkét és a lilát is elfogadták. A leghosszabb ideig az özvegynek kellett gyászolnia, aki egy évig matt szövetben, 9 hónapig fényesben és még 9 hónapig félgyászban járt. Az apa, anya után 9-6-6 hónap volt az illendő, a testvérek után 6-3-3 hónap, de még az unokatestvérek, nagybácsik, nagynénik után is 3 hónapig fényes selymet, és 6 hétig félgyászt kellett viselni. A gyász szigorú szabályai azonban kénytelen-kelletlen fellazultak. Hiszen ha minden távoli rokonért az előírásos módon és ideig gyászt viselnek, a háború második, harmadik évében szinte mindenki feketében járhatott volna.

A gyászruha „legyen egyszerű, de főbb vonásaiban mégis kövesse az uralkodó divatot”⁵¹ – tanácsolta 1916-ban a *Divat Szalon*. A divat gyors ütemben változott. „Érdekes és dicséretreméltó az osztrák és magyar, valamint a német hölgyeknek az az elhatározása, hogy a párisi divatot bojkottálják. Magyar nő nem rendel francia ruhát és semmiféle francia dolgot nem vesz magára. A magyar honleányok hadat üzentek a párisi divatnak és e hadüzenetben máris a franciák a vesztesek” – hirdette ugyan nagy garral 1914-ben a *Tolnai Világlapja*,⁵² de az elit mégiscsak ragaszkodott a híres párizsi cégek modelljeinek megvásárlásához, amelyekhez a magyar divatszalonok Svájcban keresztül jutottak hozzá.

1914-ben már eltűntek a magas, álló gallérok, a blúzok kivágtak lettek, és ismét a deréknál kezdődött a szoknya, amely gyorsan rövidülni és bővülni kezdett 1915-ben. 1916–1917-re az aljak már kifejezetten terjengősek lettek, és a 19. századi abroncsszoknyákra emlékezve háborús krinolinnak nevezték

⁵¹ *Divat Szalon*, 1916–1917./5. 7.

⁵² *Tolnai Világlapja*, 1914. augusztus 30./35. 20.

őket. Úgy tűnt, hogy a racionális, kényelmes szabásnak megint vége, a karcsú derék és a dúsan ráncolt szoknya kényelmetlen divata újra visszatér. 1916 után azonban ennek a tendenciának határt szabott a háború természetes következményeként fellépő anyagihiány. A *Divat Szalon* 1916 elején még megnyugtatta olvasóit: „Egyenlőre úgy áll a dolog, hogy a szövetkelmék, különösen a gyapjú, sokkal drágább lesz, viszont a selyem, amelynek anyagát nem használja a hadsereg, túlságosan drága nem lesz.”⁵³

1916-ban az ismert író, Tormay Cécile, előkelő mágnáshölgyekkel együtt megalapította a *Fényűzés Elleni Ligát*, amely pályázatot hirdetett egyszerű utcai ruhákra, látogatóruhákra, estélyi öltözékekre és így tovább, feltételül kötve ki, hogy a katonai egyenruhákhoz használt sötétkék vagy sötétszürke gyapjúszövet helyett bársonyból vagy selyemszövetből tervezzenek utcai ruhát. Meghatározták a felhasználható anyagmennyiséget is: kosztümhöz példáulul négy és fél métert, s azt, hogy a szoknya legfeljebb a földtől 20-25 centiméterre érhet, annál hosszabb nem lehet!⁵⁴ A Fényűzés Elleni Liga 1917 elején szép csendben kimúlt. Senki sem siratta, mert ekkor már igen szorongatóan jelentkezett az anyagihiány. „Az uralkodó szövetségesség miatt az aljak lényegesen szűkebbek lettek és a kabátok rövidültek”⁵⁵ – jelentette a *Divat Szalon*. A szoknyák ismét leszűkültek, és lassan visszatértek a háború előtti egyenes szabásokhoz.

A férfidivat is változott, főleg az uniformisok. A régi, első-sorban személyes bátorságot és ügyességet kívánó harcokhoz ugyanis a férfiak felékesítették magukat, a hősök nem elbújni, hanem kitűnni akartak. A 19. század végi, 20. század eleji egyhangú, szürke-fekete-fehér férfidivat mellett a katonai egyenruhák megőrizték színességüket. Az új háborúban ez a feltűnés értelmetlen halálhoz vezetett, a géppisztolyok, tankok elől a föld alá kellett bújni, és a szürke, sötétkék színek segítségével eltűnni a tájban. „Az angol lapok megállapítják, hogy az úri világ nyári divatja korántsem olyan eleven színű, mint az előző

⁵³ *Divat Szalon*, 1915–1916/14. 26.

⁵⁴ *Társaság*, 1916/15. 281.

⁵⁵ *Divat Szalon*, 1916–1917/11. 10.

években volt [...] Nincs tarka divating, színes nyakkendő, fehér flanel nadrág. Az utca képe egyszínű lett: csukaszürke⁵⁶ – írta a *Szabó Hírlap* 1915-ben. A csukaszürke vagy földszürke (feldgrau) az új típusú katonai egyenruhák színe, mely jelképe is lehetne a 20. századi, minden eddiginél gyilkosabb háborúnak. Az új egyenruha nem csupán abban segítette a földbe vajt árkokban meghúzódó katonákat, hogy beleolvadjanak a környezetükbe, de kényelmesebb szabású is volt, ami gyorsan hatott a polgári férfi-, sőt a női divatra is. Annál is inkább, mert a bevonuló férfiak helyett dolgozó nőknek sok zsebbel ellátott, sima ruhára volt szükségük. Sőt, a fronton tevékenykedő ápolónók nem csupán praktikusabb, egyszerű szabású ruhát, de térdnadrágot is hordtak. Ott ugyanis nem divatkérdés, hanem a gyakorlat megkívánta szükségszerűség volt a nadrágviselet.

Mégis alkalmasak a nők a munkára, ha szükség van rájuk?

Az 1914. szeptember 15-i *Divat Szalon* címlapján⁵⁷ egy ápolónó látható, első, szembeötlő jeleként a háborúnak. Az október 1-jei címlap „harciasabb”, mert egy kislányt ábrázol puskával a hátán, német fémsisakhoz hasonló fejfedővel, mellette egy valamivel nagyobb kisfiú, akinek az övéen kard, kezében zászló, fején pedig papírcsákó.⁵⁸ Ez utóbbi (mármint a papírszövet) majd a valóságban is megjelenik gyapjúsövet helyett, a háború harmadik évében.

Most még azonban a lelkesedés és a türelmetlen várákozás volt a jellemző. A hölgyek is igyekeztek a háborúhoz alkalmazkodni. Lelkesen kötögettek – társaságban is – érmelegítőket és meleg sapkákat a fronton harcoló katonák számára. Arany ékszereiket vasra cserélték az Augusztia főhercegnő által patronált segélyalagnál.⁵⁹ Főleg azonban ápolónőruhát vettek fel, és izga-

⁵⁶ *Szabó Hírlap*, 1915/12–13. 10.

⁵⁷ *Divat Szalon*. A *Wiener Mode* osztrák divatlap magyar kiadása. 1914. szeptember 15. 1913/14. 24. címlap.

⁵⁸ *Divat Szalon*. 1914. október 1. 1914/15. 1. címlap.

⁵⁹ Augusztia Mária Lujza (1875–1964): bajor hercegnő, József Ágost (1872–1962) osztrák főherceg, József nádor unokájának felesége. 1914-ben kezd-

tottan várták a frontról érkező első sebesültszállítmányokat. „Az utcákon fehér batisztköpenyes, lebegő fejdíszű, szép, gazdag nők autóztak naphosszat, nagy vöröskereszttel a karjukon valami titokzatos, de borzasztóan sürgős és fontos küldetésben”⁶⁰ – írta Kaffka Margit a *Két nyár* című elbeszélésében. „A mamák és nagynénik ápolónői ruhát öltöttek, amelyben legtöbbjük nagyon jól festett. Mindegyiküknek volt egy orvos jó ösmerőse, aki megígérte neki, hogy alkalmazza ápolónőnek (tekintet nélkül arra, hogy nincs gyakorlata) mihelyt meghozzák az első sebesülteket. Éppen ezért sóváran várták a szerencsétlen áldozatokat, s alig tudták visszafojtani türelmetlenségüket, nem értették, miért tart olyan soká, amíg megsebesülnek a katonák”⁶¹ – írta Károlyi Mihályné visszaemlékezéseiben. A továbbiakban azt is megörökítette, hogy amikor hat hét múlva megérkeztek az első sebesültek, az elegáns hölgyek szinte közelharcot vívtak, hogy kinek a magánpalotájában berendezett szükségkórházba kerüljenek a betegek. „Nem is beszéltek másról a társaságban, mint sebekről, baktériumokról, orvosi műszerekről, s mindenki az orvosi könyveket bújta. A nők már nem voltak elegánsak többé, de ehelyett »sterilnek« kellett lenniök, a párizsi parfümök illata helyett az éter és kloroform szaga volt a divatos.”⁶²

Korántsem csupán az arisztokrata hölgyek igyekeztek hasznossá tenni magukat. Elgondolkoztató, hogy a *Divat Szalon* már 1914 márciusában(!) arról tudósított, hogy a nagyobb vidéki városok és Budapest tizenegy sebészeti osztályán ápolónőkurzusok indulnak. „Úgy vélekednek a hivatalos ügyintézők, hogy a lelkes úrinőket bárcsak egy hat hetes kurzus keretében is, megismertetik a sérült betegek ápolásával, azoknak háború idején igen nagy hasznát fogják venni.”⁶³ A tanfolyamok ingyenesek voltak, az egyetlen feltétel megfelelő „kórházi vászonruha

ményezte az „Aranyért vasat” mozgalmat, és létrehozta az Augusztá-almot a háborús kiadások közadakozással való segítésére. *Vasárnap Ujság*, 1914/34. 667.

⁶⁰ Kaffka Margit: *Két nyár*. In: KAFFKA Margit *Regényei*. Szépirodalmi, Budapest, 1968. 553.

⁶¹ Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Európa, Budapest, 1978. 165.

⁶² Uo. 166.

⁶³ *Divat Szalon*, 1913–1914/28. 5.

elkészítése, amelyhez még szabásmintát is a kórházak adnak”. A cikkből az is kiderül, hogy már márciusban is „divat és társaságbeli kötelesség vászonba öltözni, kötényt kötni és húszas csoportokban követni a kórházak tudós tanárait betegágytól betegágyig, sőt az operáló terem asztaláig”.⁶⁴ Szükségük is lett a tanfolyamok elvégzésére, mert ugyancsak Károlyiné írja le – maga is megbotránkozva a dolgon –, hogy „különös szokás dívott az idő tájt: olyan hölgyeket helyeztek a kórházak élére, akik annak előtte még a színét sem látták effajta intézménynek, vagy legalábbis soha életükben nem ápoltak senkit”.⁶⁵ A divatot követve azok is ápolónőruhát öltöttek, akik nem dolgoztak kórházban, és úgy fényképeztették le magukat.⁶⁶

Amikor azonban özönlenni kezdtek a frontról a sebesültekkel teli vonatok, a romantikus lelkesedést felváltotta az emberpróbáló napi munka. A betegápolás otthoni körülmények között eddig is a nők feladatai közé tartozott, és a korábbi háborúk esetében is berendeztek a hölgyek kastélyaikban kórházat, megszervezték a betegek ellátását, esetleg leültek beszélgetni a sebesültek mellé, borogatást készítettek, sebkötözőt téptek, de valódi fizikai munkát nem végeztek, mert egyrészt nem is volt annyi sebesült, másrészt nem tartott a háború ilyen hosszú ideig. A kórházakban, intézményi keretek között nem dolgoztak úrinők. Az apácák hivatásos ápolónők voltak, de középosztálybeli nő számára választható foglalkozásként nem merült fel a kórházi munka, de még a bába⁶⁷ hivatása sem, ezeket az úgynevezett alsóbb néposztályokbeli nők művelték, és ha egy középosztálybeli ilyen munkát vállalt, kiesett az osztályából.

Az első világháborúban viszont a kórházakban, a fronton is súlyos kétékezi munkát végeztek: ágytálazást, sebkötözőst reggeltől estig, ezért volt ez a tevékenység annyira sorsdöntő a

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ KÁROLYI Mihályné: i. m. 189.

⁶⁶ B. A. házvezetőnő 1915. március 20-án például ápolónőruhában fényképezte le magát, tehát ezt a divatot a középosztály alatti rétegek is követték. Ismeretlen fényképész felvétele, magántulajdon. Lásd a rovat elején található felvételt.

⁶⁷ Viszont Hugonnai Vilma, amíg nem ismerték el az orvosi diplomáját, bábaként dolgozott.

középosztálybeli gondolkodásra és öltözködésre. A betegápolói ruha például nem csupán vászonköpenyt jelentett, abban nem lehetett volna a frontra utazni, hanem csukaszürke szövetből készült, egyszerű szabású viseletet. A *Divat Szalon* 1915 januárjában⁶⁸ be is mutatott ilyen öltözetet, lábszárközépig(!) érő szoknyával, amely azonban, ha munka közben zavaró lenne, legombolható, és alatta térdig érő nadrág van. Két tabu is ledől hirtelen. A földig érő ruhahossz mintegy ötven év alatt rövidült le bokáig, most meg egy év alatt lábszárközépig, másrészt a női nadrágviseletet hirtelen magától értetődővé tette a hazafias nekibuzdulásként végzett kemény fizikai tevékenység. Hasonló folyamatot tapasztalhatunk a frizura terén is. Az addig csak külön, feltűnést kereső hölgyek mindenkit megbotránkoztató, rövid, fiús hajviselete az ápolónőként vagy másutt dolgozó nők körében egyre népszerűbb lett, ami előkészítette a háború utáni új trend, a kamaszos nőtípus elterjedését.

A nők azonban nemcsak ápolónőként tették hasznossá magukat, hanem a villamoskalauzi beosztástól a gyárak, földbirtokok igazgatásáig, mert a fronton lévő férfiakat minden téren helyettesíteni kellett. És a nők nagyszerűen megállták a helyüket. Bebizonyosodott, hogy a kisebb agyméret nem akadály a magasrendű szellemi munka végzésének sem. A tyúkokkal és sasokkal való példálózás – azonkívül, hogy eleve képzavar volt, hiszen a tyúkok párja a kakas, és nem a sas – okafogyottá vált. Sőt, a háború alatt még az is lehetségessé vált, hogy a nők a Műegyetemen is tanulhassanak.⁶⁹ 1918-ban a *Divat Szalon* büszkén jelentette: „Minden pálya megnyílt a nők előtt”,⁷⁰ 1928-ban pedig így mutatta be az új nőideált: „A modern lány biztosan, öntudatosan indul el az élet útján. Tanul és munkára készül, gyakran megveti a nagyanyák hatáskörét.”⁷¹

A dolgozó nők felemás társadalmi helyzete – ha nem is kerültek ki osztályukból, mégsem tekintették őket igazi „úrinő-

⁶⁸ *Divat Szalon*, 1914–1915/2. 15.

⁶⁹ Lásd *A Műegyetem története 1782–1967*. Szerk. HÉBERGER Károly. Budapest, 1979. Köszönöm Fiziker Róbertnek, hogy felhívta rá a figyelmemet.

⁷⁰ *Divat Szalon*, 1918–1919/17. 28

⁷¹ *Divat Szalon*, 1927–1928/11. 7.

nek” – megváltozott: „A régi felfogás szerint a dáma nem lehetett dolgozó nő, vagy házasságon belőli, vagy házasságon kívüli kirtartott nő volt. A mai felfogás elismeri a kenyérkereső nőt is dámanak” – írta Szász Zoltán az 1926-os *Dáma Almanach*ban.⁷² A középosztály körében – nem utolsósorban a tovább rosszabbodó anyagi viszonyok hatására – lassan természetessé vált, hogy a leányok férjhezmenetelükig – ha kaptak állást – dolgoztak valahol. A jég megtört, úgy tűnik, a társadalom elfogadta, hogy egy nő is lehet kenyérkereső, amit nemcsak számos visszaemlékezés bizonyít,⁷³ de a budapesti statisztikai adatok is.⁷⁴ A fővárosban 1900-ban a háztartási alkalmazottak nélkül 79 499 dolgozó nő volt, 1910-ben ez a szám 104 157-re emelkedett, és 1920-ban 133 214 lett.⁷⁵ Az önálló kereső ipari szakmákban, elsősorban a női divatáru, szabóiparban⁷⁶ különösen gyorsan emelkedett a számuk, 1900-ban 2287-en voltak, 1920-ban 5377-en.⁷⁷ A legjelentősebb a nőtisztviselők számának növekedése volt. 1900-ban 8369-en voltak, 1910-ben 15 452-en, 1920-ban 35 368-an.⁷⁸ A legerőteljesebb a kereskedelem és hitel körében alkalmazott tisztviselők számarányának növekedése. Ahogy a népszámlálások budapesti adatait feldolgozó kutatónő(!), dr. Molnár Olga írta: „A századfordulón itt csupán 1237 tisztviselőnővel találkozunk. Tíz esztendő alatt ez a szám közel megnégyszereződött, úgyhogy a háború kitörésekor a ke-

⁷² Szász Zoltán: *A Dáma*. In: *Dáma Almanach*. Wodianer F. és Fiai R. T., Budapest, 1926. 22.

⁷³ 1971–1994 között a Magyar Nemzeti Múzeum Textilgyűjteményének a vezetője voltam, és szisztematikusan gyűjtöttem a 20. századi ruhákat, textileket, idős hölgyektől és uraktól, akikkel mindig készítettem interjút az életükről. Sok, a tanulmányban bemutatott szokást, mentalitást ezekből az interjúkból ismertem meg.

⁷⁴ Lásd DR. MOLNÁR Olga: *A női munkaerők számának alakulása a székesfővárosban*. Statisztikai Közlemények. 76. kötet, 3. szám. Budapest Főváros Házinyomdája, Budapest, é. n. [1936].

⁷⁵ Uo. 76.

⁷⁶ A divatáru-kereskedés és a szabóipar a háború után már az úrinők számára is elfogadott munkaterület volt, ahol társasági kapcsolataikat is kamatoztatni tudták. Az egyik nagyon sikeres budapesti divatszalon tulajdonosa például Apponyi Júlia, az ismert politikus, Apponyi Albert leánya volt.

⁷⁷ DR. MOLNÁR Olga: i. m. 86.

⁷⁸ Uo. 94.

reskedelemben 40389 nő dolgozott mint tisztviselő. Ebben az időben, a század első évtizedében, kezdtek mind általánosabbá válni a vállalatok irodáiban a gyors- és gépipronók, akik jelentékeny hányadát szolgáltatták az akkori nőtisztviselőknak. [...] A háborúba bevonult kereskedelmi és hitelintézeti tisztviselőket is természetesen nőalkalmazottakkal pótolták, akiknek jelentékeny része, mert megfelelt és ügykörében ügyesen bedolgozta magát, a háború után, amikor a férfiak már hazatértek, továbbra is megtarthatta hivatalát.”⁷⁹ 1922-ben a törvény előtti egyenlőséget is biztosították részlegesen: a harminc év feletti, magukat eltartó nők, a háromgyermekes anyák és a nagykorú diplomás nők szavazati jogot kaptak.⁸⁰

La garçonne

Sok minden más is megváltozott. A véres háború gyökerestől felforgatta az addigi polgári értékrendet, életszemléletet, szigorú erkölcsöket. A frontra menő, vagy onnan szabadságra egy-két hétre hazatérő katonák – azzal a tudattal, hogy nem biztos, hogy túlélik a harcokat – előleget kaptak a házasság örömeiből. A vőlegényüket sirató menyasszonyokat az a társaság, amelyik néhány éve a „megesett” lányt szinte az utcára taszította, a háborús hős özvegyeként tisztelte. Továbbá, ha a papír nélküli nászéjszakának gyümölcse is született, őt sem bélyegezték meg fattyúként, hanem elfogadták törvényes örökösként. A háborút túlélő fiatalok pedig kezdtek fellázadni a szülői irányítás ellen – mondván, ha képesek voltak ilyen szörnyű háborút kirobbantani, akkor már nem fogadják el őket tekintélynek. A harcok alatt a fiatalok megtanulták élvezni az életet, s vonakodtak visszatérni a patriarchális rendbe. A merev erkölcsi szabályok fellazultak, az ifjúság kezdte elvetni a szülők kötelességtől vezérelt életmódját – szabadabban és vidámabban akart élni.

⁷⁹ Uo. 95.

⁸⁰ A nők választójogi harcairól és támogatóiról részletesen lásd SIMÁNDI Irén: *A nők parlamenti választójogának története Magyarországon 1848–1938*. Gondolat, Budapest, 2009.

Különösen a lányok akartak megszabadulni az őket gúzsba kötő előírásoktól, és nem utolsósorban a (németül a három K – *Kirche, Küche, Kinder* –, azaz) templom, konyha, gyermek hármasszabályától. Ez a folyamat ugyan a háború után lelassult, és kezdett visszatérni a régi rend, de a szellem kiszabadult a palackból.

1922-ben egy francia író, Victor Margueritte *La garçonne* címmel regényt jelentetett meg, amely azonnal olyan botrányt kavart, hogy alkotója a franciák körében a legmegbecsültebb kitüntetéset, a Becsületrendet is elveszítette. „Még a ledér, könnyű örökifjú és könnyelmű Párizs sem tudta szótlanul lenyelni a drága, mi körünkből, mi életünkből, s ifjúságunkból fakadt *Lerbier kisasszonyt*”⁸¹ – írta a *Színházi Élet* zs. a. aláírású szerzője. A regénynek⁸² már a címe is nyelvi lelemény volt, mert a fiút jelentő *garçon* szót *garçonne*-ra nőneműsítette. Kamaszlánynak fordíthatjuk, de szó szerint inkább fiúnőnek, esetleg legénynőnek, a tanítónő, professzornő vagy sofőrnő mintájára. A korabeli magyar újságírás fiúlánynak hívta. Bár azóta a *garçonne* elfogadott szó lett, megjelenése pillanatában legalább annyira furcsán hatott, mint magyarul, de pontosan kifejezte a regény lényegét. Margueritte tizenéves főhősnője szerelmi csalódása után Párizsba ment, és úgy élt, mint egy agglegény. Sikeres lakberendező lett, szabadon járt-kelt (gardedám nélkül!), akár éjszakai lokálokban is, sőt váltogatta szerelmeit is, akikkel a házasság szentsége nélkül egy lakásban élt. A végén azért megtalálta igaz szerelmét (hiszen tudjuk: „A szerelmet nem pótolja semmi”),⁸³ akihez férjhez is ment, és aki elfogadta menyasszonyának az addigi előírások szerinti elfogadhatatlan előéletét.

Margueritte megalkotta a legényéletre vágó fiatal nők példaképét. A kamaszlányok – ha nem is mindenben, de legalább – külsőségekben utánozni akarták. Levágatták fiúsrá, „bubi”-ra a hajukat, és igyekeztek fejletlen kislányalakjukat megőrizni, irtóztak minden addigi nőiességtől, a dús mellektől, karcsú de-

⁸¹ *Színházi Élet*, 1925/21. 53.

⁸² Magyarul *Lerbier kisasszony legényélete (La Garçonne)* címmel jelent meg; fordította KÁLLAY Miklós. Genius, Budapest, é. n. [1923].

⁸³ *Magyar Bazár*, 1901/25. 3.

réktől, kerek csípőtől. A divatos nőalak már 1922-ben hengerforma lett, az avantgárd, konstruktivista művészeti stílusokat követve. 1925-től több száz éve eltakart lábukat térdig megmutatták. Egy nő szépségének fokmérője bokájának karcsúsága, vádlijának kecses íve lett. A fiús testet viszont egy bájos arccsaka koronázta, amelyet mindennek a tetejében még festékekkel is erősen hangsúlyoztak. A szemhéjat feketére festették, az arcot barackrőzsaszínre púderozták, a pofacsontot és a száját piros rúzzsal hangsúlyozták. Az anyák szörnyülködtek, de lassan beletörődtek, aztán rájöttek, hogy a divatos kozmetikumok őket is megfiatalítják. Az öltözködési szabályok leegyszerűsödtek, és csupán alkalmakra korlátozódtak: nappali, délutáni, illetve estélyi ruhákra. Az új ideál villámgyorsan elterjedt a világon. A *Színházi Élet* 1925. évi 21. száma már a regényből készült film világsikerét mutatja be.⁸⁴ Ugyancsak 1925-ben, a *Színházi Élet* a 16. számában versenyt hirdetett, *Kinek van Pesten a legszebb bubifeje*⁸⁵ címmel, amit a 20. számban⁸⁶ zártak le. Arattak a híres magyar színésznők: első Billér Irén lett 281 szavazattal, a második Bajor Gizi 240-nel, a negyedik Titkos Ilona 218-cal.⁸⁷

Az első számú garçonne, bár 1925-ben már a negyvenkettedik évét taposta, a fiús lány öltöztetője, Gabrielle (Coco) Chanel (1883–1971) volt. Margueritte akár róla is mintázhatta volna regénye hősnőjét. Fantasztikus férfiak rajongtak érte, többek között az egyik legrégebbi angol család sarja, Marlborough hercege, aki megkérte a kezét, de ő nem ment hozzá. Állítólag azt mondta, hogy a történelem folyamán már sok Marlborough hercegné volt, de Coco Chanel csak egy.⁸⁸ Sohasem ment férjhez, számára az alkotás fontosabb volt a családnál, és fiatalsága idején választania kellett a gondos, férje karrierjét egyengető

⁸⁴ *Színházi Élet*, 1925/21. 53.

⁸⁵ *Színházi Élet*, 1925/16. 98.

⁸⁶ *Színházi Élet*, 1925. május 17–23./20. 94.

⁸⁷ Biller Irén (1897–1989): operettsztár, primadonna. Titkos Ilona (Ördögkuthi, 1898–1963): drámai színésznő, a két világháború közötti időszak egyik lelegeánsabbnak tartott színésznője. Bajor Gizi (Beyer, 1893–1951): a 20. század közepének egyik legnagyobb drámai színésznője és nőideálja.

⁸⁸ Életrajzírója szerint nem igaz a történet, sőt, Chanel nagyon közönségesnek találta a sajtóban megjelent anekdotát. Henry GIDEL: *Coco Chanel*. Fordította: BALLA Katalin. Európa, Budapest, 2009. 265.

feleség, vagy az önálló tervező, üzletasszony életpálya között. Sikeres párizsi félvilági szépségként kezdte pályafutását, de nem elégitette ki ez a kétes karrier. Mivel mindig saját maga tervezte ruháit, 1910-ben kalaposüzletet nyitott Párizsban a Rue Cambon 31-ben, amelyet a következő évben ruhaszalonná fejlesztett. Kezdetől fogva az egyszerű, kényelmes öltözéket kedvelte, amelyeket különös bájjal tudott viselni. Ez az elegancia volt az, ami dísztelen ruháit vonzóvá tette a többiek számára. A normandiai üdülőhelyen, Deauville-ben már a háború előtt barátja gyapjúkardigánját és sapkáját hordta. 1917-ben elsőként vágatta le rövidre a haját, és hódolt a napozás örömeinek. 1925-ben ő mutatta be elsőként a térdig érő ruhahosszt. Modelljei mindig funkcionálisak voltak: azt hirdette, hogy a zseb legyen zseb, a gomb gomb, és a ruhán magán ne legyen semmilyen más, feladat nélküli díszítés. A kényelmes öltözéket szerette, a kötött alapanyagokat. A pulóver, a kardigán, az ingruha az ő bemutatóiról indultak el világhódító útjukra, mint ahogy az ő újítása volt az igazi ékszer helyett hordott, művészi megmunkálású ruhaékszer, a bizsu, amelyet ugyan a húszas években talált ki, de a harmincas évek gazdasági válságának idején vált igazán népszerűvé. Ő volt az, aki a dolgozó, öntudatos nő egészséges és kényelmes ruhatárát elsőnek megalkotta, és kifejezetten vonzóvá tette.

Magyarországon a budapesti társasági élet divatikonja, Hatvany Lili⁸⁹ bárónő volt az, aki egyeztetni tudta a szépséget a sikeres munkával, és megtestesítette a modern, dolgozó nő ideálját. Az egyik leggazdagabb magyar család elegáns tagját 1922-ben 16 800 szavazattal⁹⁰ a legszebb magyar nőnek választották a *Színházi Élet* olvasói, holtversenyben Prónay Pálnéval. 1925-ben a bubifej versenyben az 5. lett, 207 szavazattal.⁹¹

⁸⁹ Hatvany Lili bárónő (1890–1968): Madarassi Beck Gyuláné báróné, majd Tószeghy Imre felesége. Az egyik leggazdagabb magyar család, a Hatvany-Deutsch tagja, író, újságíró, kritikus. 1937-ben Hollywoodba költözött, és ott halt meg.

⁹⁰ *Színházi Élet*, 1922. április 2–9./14. 9.

⁹¹ *Színházi Élet*, 1925. május 17–23./20. 94.

1918-ban a neves színházi szakember, Bárdos Artúr⁹² mutatta be a Belvárosi Színházban első darabját, a *Noé bárkáját*, amely több mint ötven előadást ért meg telt házakkal.⁹³ Ettől kezdve darabjai, regényei és elbeszélései igazi bestsellerré váltak, New Yorkban, a Broadway-n is sikerrel játszották, sőt a *Most vagy soha* című színművéből *Tonight or never* címmel filmet is forgattak, Gloria Swansonnal⁹⁴ a főszerepben. A *Színházi Élet* munkatársa, a hetilap színházi rovatának a vezetője volt az 1920-as, 1930-as években. Bár irodalmi megítélése saját korában sem volt egyértelmű, 1934-ben Hunyadi Sándorral⁹⁵ írt közösen színdarabot, aki határozottan megvédte a szépasszonydilettáns író címkétől: „Minek építsek hozzá még egy kagylócskát a butaságnak és tévedésnek ahhoz a korallszigetéhez, amely valami ruhamámorban tobzódó divathölgynek ábrázolja Hatvany Lilit. Holott igazán nem az. Sőt az úgynevezett »híres szépasszonyok« kategóriájából is szeretném kivenni. Híres szépasszony! Az embernek mindjárt a tejföl jut az eszébe, meg a kanárisárga, a világoskék, a rózsaszín. Gödröcskékkal föl szerelt, feszes bőrű, szőke, nagy arcok, olyan hangosak, mint a trombitaharsogás. Hatvany Lili igazán nem tartozik ebbe a reflektorfényű csoportba. [...] ez a pompában élő, elegáns hölgy a foglalkozására nézve újságíró. Mégpedig pontos, kitűnő, megbízható, a maga szakmájában egyedülálló munkaerő.”⁹⁶

Hosszú volt az út, amíg az apjának és férjének jogilag és anyagilag kiszolgáltatott európai és amerikai nőnek sikerült megteremtenie a szabadságát. A 20. század elején a feminista mozgalmakat elutasító társadalom gondolkozásában valami változás megindult, aminek a szörnyű, véres háború nagy lökést adott. Aztán egy újabb, az elsónél szörnyűbb, barbár

⁹² Bárdos Artúr (1882–1974): rendező, esztéta, író, dramaturg, egyetemi magántanár. 1915-től a Modern Színpad, 1917-től a Belvárosi Színház, 1932–1938 között a Művész Színház igazgatója.

⁹³ *Színházi Élet*, 1918. június 16–23./25. 6.

⁹⁴ Gloria Swanson (1899–1983): a némafilmek nagy sztárja, többször jelölték Oscar-díjra, Golden Globe-díjat kapott. 1931-ben, amikor a *Tonight or never* című film készült, pályája csúcsán volt.

⁹⁵ Hunyadi Sándor (1890–1942): kiváló író, színdarabíró, novellista.

⁹⁶ HUNYADI Sándor: A báróné portréja. *Színházi Élet*, 1934. november 4–10./46. 12.

háború következtében, amelyben ismét nélkülözhetetlen volt a nők aktív szerepe, megsemmisültek az érvényesülésüket akadályozó évszázados falak. De még akkor és azóta sem tűntek el végleg.